

Ակատլ Բակունց

Հյումբարի ձորը

Գյուղը երեք թաղ ունի՝ Հյումբարի ձոր, Միջին մահլա և Գյունեյ թաղ: Երեք թաղն էլ ձորերի մեջ են, տները՝ գետնափոր, փողոցները՝ քարայծի ճանապարհ: Հնուց քերդ է եղել Հյումբարի ձորում, ապահով թաքսոցներ, որոնց հետքերն այժմ էլ մնում են, որպես նեղլիկ անցքեր սեպաձև ժայռերի լանջին:

Սրածայր ժայռեր են կողք կողքի շարված, փոքր ու մեծ, մեկը ծուռ, կողքին թերված, փուլ եկող դեզի նման, մյուսն ուղղաձիգ, որպես քարակ քարդի: Զյունն ու անձրևը դարերի ընթացքում քերծել են ժայռերի կողերը, լվացել և դարձրել ողորկ, հազար ու մի ձև տվել, կերտել ու քանդակել տարբեր պատկերներ: Թվում է քե մեկը հսկա թռչուն է՝ թառած քարի գլխին, մյուսը՝ գորշավուն գորտ, երրորդը՝ կնոջ կիսանդրի:

Մի քիչ ներքև, տակ ժայռերի տակ Հյումբարն է, բլրակի վրա՝ Միջին մահլան, արևսկող երեսին՝ Գյունեյ թաղը: Մութն ընկնելուց ինչքա՞ն մոայլ են թվում վերի ժայռերը, ինչպես հսկումի կանգնած առասպելական հրեշներ: Հին քարանձավներից, ուր առաջ մարդն է ապրել, մթնով ելնում է գայլը, դունչը գյուղի կողմը դարձնում և երկա՛ր ոռնում:

Անհիշելի ժամանակներից մարդիկ ապրում են Հյումբարի ձորում: Նոյն քարանձավում այժմ էլ ապրում է մի սերունդ, որի հին պապերն այդ քարանձավում իրենց մերկությունը ծածկում էին գազանի մորթով, մարդիկ, որոնց քրածո քազուկների հաստ ոսկորները այժմ երանության ու նախանձի ժպիտ են հարուցում մանրացած սերնդի աշքերում:

Հին անտառից ոչինչ չի մնացել, ավանդությունից բացի: Այնտեղ, ուր այժմ մի զույգ լղար եղ ծանր կամն է քաշում, կամի վրա նստած ծերունին շոգ օրին միտն է քերում պապի պատմածը կալատեղի և այն օրերի մասին, երբ Գյունեյի լանջերին խիտ անտառ էր, ձորում շամբուտներ, որտեղ վարագ էին որսում մելիքները:

Այժմ լերկ են լանջերը, արևը խանձել է ժայռերի մամուղը, անտառի հետ անհետացել են ծառերի ստվերում բանող խոտերը, կուրացել են աղբյուրները, որոնց երակներն անտառի խոնավությունն էին ծծում և ջուրը ցայտում քարի ճեղքերից:

Հյումբարի ձորում ոչ կոիվ է եղել և ոչ կոտորած: Տարիների հետ պառավել է գյուղը, ուժասպառ եղել տարիքն առած ծերունու պես: Դրա համար էլ այնքան շատ են ավերակները, դուռը հողով ծածկած զոմեր, որոնց մսուրում քանի տասնյակ տարի ոչ մի հորթ դարման չի կրծել:

Ահա երբեմնի փողոցը... Ամեն գարնան վերից իշնող հեղեղը մի քիչ խորացրել է հունը, տարիների ընթացքում դարձրել խորխորատ: Կամարակապ աղբյուրի մի պատը փլվել է, քարե խողովակից իզուր է ջուր ծլում, որովհետև ոչ մի մարդ չի կունում խողովակից ջուր խմելու: Հեղեղը փորել է տան հիմքերը, կրապատը կախվել է խորխորատի վրա: Մի տարի, երկու-երեք ձյունաշատ ձմեռ, գարնան արագ հալոցք, վարար հեղեղի մի զարկ, և կփլվի խարխուլ պատը:

Աղբյուրի կողքին հին ձիթհանքն է: Մելիքներն են շինել և ստիպել, որ շրջակա գյուղերից կտավաա հավաքեն ձեթ քաշելու: Ձիթհանքի թանձր պատերն են մնացել և կլոր քարը, որ դարձրել են զոմեշները, զիշեր-ցերեկ պտույտ տվել, քարի տակ տրորել քոված կտավատը:

Հիմա էլ ժայռի գլխին մնում են մելիք Բախտամի ամարաթի բարձր պատերը, նրա բանտը, մելիքի ախտոները, մուտքը սրբատաշ քարերից և գեղեցիկ քանդակներով: Կա մատուի պես մի շենք, ծաղկանկար քանդակներով, հատակը սալքար, դիմացի պատին ժանգոտ երկարի օդ: Մատուի պես այդ շենքում մելիք Բախտամի ձին կերել է ուամիկի մատներով մեկ-մեկ ընտրած

ոսկեհատ զարի և Իրանից քարվանով թերած քիշմիշ:

Հյումբարի ձորով գետ է անցնում, որի մյուս ափին՝ այգեստանների մեջ, գունավոր կտուրներով փոքրիկ քաղաքի տներ են: Հյումբարի ձորում, Միջին մահլայում և Գյունեյ թաղում ոչ կոիվ է եղել և ոչ կոտորած: Այս ժամանակ, երբ քաղաքի տեղը շամբուտ էր և անտառ, ձորի բուլոր տներից ծուխ էր քարձրանում: Եվ երբ առաջին մովովով հրամայեց տափարակի վրա կառուցել սպիտակ քարե գորանոցը, Հյումբարի ձորի աստղը թեքվեց:

Գետի կամրջով գյուղից հեռացավ նա, ով ոսկի ուներ, և երբ քարձրացան մելիքների ջրաղացի գլուխը, մի անգամ էլ նայեցին հսկումի կանգնած ժայռերին, քոչը վայր դրին սպիտակ գորանոցի մոտ և տափարակի վրա փորեցին նոր տների հիմքը:

Այսպես առաջացան քաղաքի տները: Եվ ուղտերը, որոնք Քիրմանի շալ քարձած, ծանր հակերի տակ տնքալով չորում էին Հյումբարի ձորի հրապարակում՝ փոքրիկ կրպակների առաջ, իրենց գլուխները սպիտակ գորանոցի կողմը դարձրին և շամբուտները կոխելով մտան քաղաքի առաջին փողոցը:

Այդ օրից սկսվեց և Հյումբարի ձորի արնաքամ լինելը, որովհետև քաղաքը նստում էր կոկորդին, տները փովում էին ամենալավ հողերի վրա, աղբյուրի ակունքից ամենից առաջ ջուր էր խմում քաղաքը:

Հյումբարի ձորի հին կրպակները հիմա էլ մնում են, կիսով չափ խանգարված, պատերը խարխուլ, կտուրների վրա կանեփի փարթամ թվեր: Նեղլիկ փողոցներում, ուր աջ ու ձախ հին խանութների հետքերն են, մելիքների շուկան, հիմա անցուղարձը թիշ է: Լծից բեզարած մի եզ գործից դառնալիս գուցե վիզը քսի կրպակի սուր անկյունաքարին, վիզը քորի այնտեղ, ուր գունավոր շալի հոտը բուրում էր, որպես Իրանի սաքզա:

Սպիտակ գորանոցն այն ապահով վայրն էր, ունակի ուր մելիքների ջրաղացի ճամփով գնում էին կրպակների տերերը, քաղաքում մեծ խանութներ բացում, խանութների փեղկերը ներկում, ոսկետառ ցուցանակներ կախում և ոսկիները

հողե կճուաների մեջ դարսելու փոխարեն պահ տալիս բանկին:

Վաղուց արդեն համարձակ մի սովորաբար բացել էր մեծ քաղաքները տանող ճանապարհը և առաջին ապրանքի հետ ուրախ լուր էր բերել Մորոզովից ու Յինդելից: Վերջին մելիքները հազան Մոսկվայից բերած գուլպաներ և նրանց շրակալած աչքերը աեսան, թե ինչպես կամարակապ ախոռում ձմռան գիշերին վրնջում է ձին, գարու մեջ փնտրում մելիք Բախտամի քիշմիշը:

Բերդի քարերը մեկ-մեկ ընկան, երբ աափարակի վրա բարձրացան սպիտակ գորանցի պատերը: Մելիքների բանտում սարդը ոստայն հյուսեց, ժանգը դեղին սերմեր մաղեց բանտի երկաթ բանալիների վրա: Մելիք Բախտամի վերջին ժառանգը մեռավ հեռու մի քաղաքում, որպես ուսական գնդի հրամանատար:

Հյումբաթի ձորի ժայռերը տեսան, թե ինչպես գունավոր գորգերը հանեցին քարանձավներից, շալակով տարան և փոխարենը քաղաքից ստացան նավթ, շարար: Գորգերն ուրիշ քաղաքներ ուղարկեցին: Ոչխարները քշացան, ձորում ապրողներին մնաց քաղաքում ձեռք բերել բո' լրդն էլ, նե՛րկն էլ, և գարնանը պատրաստ գորգեր տալ բրդի տերերին:

Թվաց, թե այդ օրից սորրի երկաթներն այլ կերպ զնզացին և երբ ձմռան գիշերով սպիտակահեր մի կին ձորի աղջկներին հին նախշերն էր սովորեցնում, –ձմռան գիշերին ճրագի պատրույզի հետ մխում էր պառավի սիրտը, երբ հիշում էր շընադ գորգերը, որ տարան:

Քաղաքը մեծացավ: Հյումբաթի ձորում, Միջին մահլայում և Գյունեյ թաղում մնացին հացրուխներ, զգրար կանայք, լվացարարներ, գորգագործ պառավներ, անտառից շալակով ուրիշի համար ցախ բերող մարդիկ, սրա նրա դուանը օրիացի աշխատող աղջկներ և մանուկներ, որոնց ամենամեծ հրճվանքը քաղաքում օրնիբուն լվացք անող մոր վերադարձն էր, զոգնցի ծալքում պահած համեղ պատառը:

Այսպես հալվեց ձորի գյուղի աստղը:

* * *

Մելիքների շաղացի գլխից մեկ-մեկ կարելի է համրել երեք թաղի տները, ավերակները, տեսնել, թե ինչպես դանդաղ քայլերով մի էշ բարձրանում է կածանով, հետևից տերը բզում է, կանչում և կածանի դժվար տեղը հրում էշին, օգնում բարձրանալու:

Գետի ափին կանայք ցորեն էին լվանում աշնան արևոտ մի օր, երբ երեք թաղն էլ քարափից դիտելուց հետո, իշանք ձորը:

Խաղաղոթյուն կար ավերակներում, կրպակներում, ձիթհանքում, ջուրն իզուր ծլլացող աղբյուրում: Ամեն տարի մի քար է ընկել պատից, մահը թեթև է թվացել, բողոք չի եղել, ոչ մի թաղ չի տեսել հրդեհ, գերանները փուել են առանց մխալու, քարերը չեն շիկնել կրակից և նատել է մամուռը: Մի կրպակի դուռ գոց էր այնպես, ասես սովորյար տերը ճաշի էր գնացել կամ գերեզմանօրհնեքի:

Ման եկանք զյուղում, տեսանք շեն տները՝ հատ ու կենտ, պառավ շների դեղնած ատամների պես: Հարևանի ավերակ տունը դարձրել են գոմ ու մարագ: Այնքան շատ են պարապ, կիսախարխուլ տները, դարբասը զոց, ծանր կողպերները վրան: Թվում է թե հանդ են գնացել, ներսից ձայն չի լսվում, տան առաջ՝ դարբասի քարերի ճեղքում բուսել է խոտը:

Մի քանի կտորների վրա դդում կար շարած, տեղ-տեղ արևի տակ փոել էին գունավոր լաթեր: Մի հին ու մեծ տան միակ պատուհանի քարին, արևի տակ պոմիդոր էին շարել: Եվ միակ ապացույցը, որ կարող էր համոզել, թե այդ տանն ապրողներ կան, պատուհանի կիսակարմիր պոմիդորն էր:

Թեև քաղաքը հեռու չէր, եկած ճանապարհը մեզ ծանոթ, բայց և այնպես ուրիշ աշխարհ թվաց Հյումբաթի ձորի այդ անկյունը, որի բնիկները կարծես ուրիշ ցեղի մարդիկ էին: Եվ միակ հարցը, որ դառնում էր մեր գլխի մեջ, մի «ինչու» է այն մասին, թե ինչպես են մարդիկ ապրում այս քարերի տակ, ինչո՞ւ չեն հեռացել մի ուրիշ, հարմար տեղ: Հանկարծ եթե ժայռերից մեկն ընկնի կամ մի քար գլորվի վերևից:

Բակում խաղացող երեխաները մեզ տեսան, զարմացած խաղը թողին: Երբ մեզնից մեկը ջուր ուզեց, ջուր բերող երեխայի անունը հարցրեց, թվաց թե նա ջուր

Հեր ուզում, այլ ստուգում էր, թե արդյոք այդ Երեխան մեզ նմա՞ն է խոսում:

– Որ տան կտորին դդում եք տեսնում, ուրեմն էնտեղ ապրում են, – ասաց քնիկներից մեկը, որ կամրջի գլխին միացել էր մեզ: – Երեկոյան էլ կրակներով կիմանաք: Քանի ճրագ են վառում, էնքան էլ տուն կա: Մնացածը արջաբներ են:

Երեկոն հաստատեց այդ: Մութի հետ հատ ու կենտ ճրագներ վառվեցին: Մութը շասեց մեզ արջաբներում կենողների մասին, քայց մանրիկ լույսերի թարթոցը կամացուկ պատմում էր, որ Հյումբարի ձորում քսան ճրագ կա, Միջին մահլայի գետափի մասն է ողջ, Գյումեյ քաղի ծայրը: Մնացածն ավերակ տներ են ու մութի մեջ խառնվում են ժառերին և չի լինում որոշել՝ ո՞րն է ժայռ և որը երբեմնի բնակավայր:

Մեկ-մեկ հավաքվում էին հեռու քաղերից, ներս մտնում ընդարձակ սրահը, տեղ բռնում փայտե նստարանների վրա: Երբ զզիրը մի անգամ էլ պտույտ արեց փողոցներում բարձր կանչով, շներն այս ու այն կողմից ձայն տվին ու հանդարտեցին, զզիրի հետ մի քանի հոգի եկան հեռու քարանձավներից: Սրահի կիսամութում փափախները մակաղած ոչխարի պես էին, չիրուխների կրակները՝ խոտերի մեջ լույս տվող բգեցներ:

Խոսքը հողի մասին էր, հարմար մի տեղ նոր գյուղ հիմնելու մասին: Երևի շատ հնում, երբ վաչկատուն ցեղերը երկրե-երկիր էին գաղթում, նոր աշխարհներ գրավում, այդ աշխարհի մասին հազար առասպել բերնե-բերան էր անցնում և ոգևորում անցնելու դժվար կիրճեր, սար ու ձոր, անջուր ավազուտներ:

Նոր գյուղի խնդիրը Հյումբարի ձորի համար երջանիկ աշխարհի առասպելի պես էր, նրանք իրենց հանդերի անուններն էին տալիս, մեկի ջուրը գովում, մյուսի խոտը:

– Մենակ էս ձորից դուրս գանք...

Փափախների տակ պապում էին աչքերը, որպես չիրուխի կրակներ, երբ մեկը ծանոթ բանտի նկարագիրն էր անում և ուրվագծում վաղվա գյուղը, լայն

ճանապարհը և ճանապարհի նման ազատ կյանքը:

Երբ ուշ գիշերին ծխից մքնած սրահում նախագահը քվեարկության դրեց նոր գյուղատեղը փոխադրվելու հարցը, ճրագի թույլ լույսի տակ բարձր մեկնած ձեռքերի հետև մի պահ չերևացին փափախները, թվաց թե հսկա մի մարմին բյուր ձեռքեր է պարզել դեպի սևացած օճռքը:

Ճրագը թարթում էր լույսի հետ և տարություն տալիս: Ճրագի հետ վաղվա հույսը ջերմություն էր սփոռել սրահում: Եվ ուրախ աղմուկով դուրս եկան: Այսպես էր սկսում իր չուն վաշկատուն ցեղը անցած դարերում:

Սանդուղքի գլխին Գյունեյ թաղից մի ալսոր մոտեցավ մեզ:

– Մի ոսս գերեզմանումն է, ես կարող է չտեսնեմ էն նոր տեղը, բայց տարեք... Գնացե՛ք Հյումրաթի ձորի դժոխքից:

Սանդուղքի գլխից մի պահ նայեցի, թե ինչպես մահակով քարերը շոշափելով ծերունին կորավ մութի մեջ: Լսելի էր, թե ինչպես նա մահակի ծայրով զարկում էր քարերին, ճանապարհը փնտրում:

Կրակները չեին երևում: Մութի մեջ հազիվ էին նշմարվում գյուղի գլխի ժայռերը, մելիքների ամարաթի պատերը: Ժայռերը թանձր ստվեր էին կախել գյուղի վրա, ամարաթը թվում էր որպես կանգուն դոյակ, որի խավար խուցերում գուցե շրջում է մելիք Բախտամը, որպես ուրվական...

1926